

VARIA

– KÖNYVISMERTETÉSEK –

BÁNDI Gyula: *Környezetjog*
Budapest, Szent István Társulat, 2022

Egy fenntartható, élhető és a szolidaritást hangsúlyozó világ kialakításában a felsőoktatásnak, mint a jövő értelmiségét, vezetőit és tanárait képző szellemi műhelynek kiemelkedő szerepe van. Olyan szemléletű tárgyak oktatására és folyamatos gondozására van szükség, amelyek kutatási területtől függetlenül figyelembe veszik a környezet globális és egyben etikai kihívásait is. Különösen fontos a környezetjog és a környezeti tárgyak ismerete, elsősorban a jogi jellegű képzéseken belül, hiszen a jogi normarendszer orientálja és szabja meg többek között a természetes és az épített környezetünkkel való gazdálkodás és együttélés kereteit, az emberi- és a környezeti egészség biztosításának módját.

Az ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok megvalósulása körében – a tiszta víz, a szegénység felszámolása, fenntartható energia- és földgazdálkodás, az éghajlatváltozás kezelése és további célok mellett –, a minőségi oktatás kiemelt cél.¹ Eszerint a mindenki számára hozzáférhető minőségi oktatás és az egész életen át tartó tanulás lehetősége lényeges szerepet játszik az egyének teljes és produktív életének biztosítása szempontjából, illetve a fenntartható fejlődés megvalósításában. A célok értelmében 2030-ra gondoskodni kell arról, hogy minden tanuló elsajátítsa a fenntartható fejlődés előmozdításához szükséges ismereteket és készségeket, az emberi jogok, a béke és az erőszakmentesség kultúrájának előmozdítása vonatkozásában.

Napjaink oktatáspolitikai törekvéseinek egyik központi fogalma eközben a gyakorlatias tudás, melynek alapvető jellemzője a valósághoz kötöttség, az alkalmazhatóság, a tapasztalattal alátámasztott tudás és ismeretanyag. A természettudományos tárgyak ismerete önmagában még nem elégséges, hiszen ezen empirikus tudományoknak legfeljebb leíró szerepük lehet a hármas környezeti válság (klímaváltozás, szennyezés, biodiverzitás rohamos csökkenése) természeti és társadalmi jelenségei szempontjából. Azon kérdés megválaszolására, hogy mit és hogyan kell tennünk – milyen gazdasági, társadalmi, jogi és politikai struktúrát kell létrehoznunk a természeti környezet megóvására – önmagukban még nem alkalmasak, megkívánják a környezetjog ismeretét is.

¹ <https://www.undp.org/sustainable-development-goals>

Hazánkban jelenleg nyolc egyetemen folyik jogászképzés és ma már ezek mindegyike oktat valamilyen környezeti témájú tárgyat, illetve környezetjogot. Ugyanakkor környezetjogi oktatás megjelenik a nem jogi felsőfokú oktatásban is olyan tudományterületeken, amelyeknek a környezetjoggal határterületei, közös metszetei vannak. Az európai uniós vonatkozásokat is ismertető hazai környezetjogi kötet legutóbbi, aktualizált és bővített kiadásának létjogosultságát nemcsak a jogtudományi és más tudományterületek környezetjogi oktatása indokolja, hanem a társadalom értékrendjének aktuális változásai által előidézett igények is. Ez egyrészt a társadalom tagjai és a környezetterhelő vállalkozások környezeti érzékenységének fokozódását jelenti, másrészt a munkaerőpiac növekvő elvárásait a jól képzett, naprakész környezeti és környezetjogi ismeretekkel rendelkező jogászok iránt.

A fenti némiképp hosszabb bevezető gondolatok okát a recenzeált kötet súlya adja.

A Bándi Gyula tanszékvezető professzor által szerkesztett *Környezetjog* kötet ugyanis egy több féléves tárgy *egyetemi tankönyveként is* funkcionáló mű, ennél ugyanakkor *jóval többet* kap az olvasó. A kötet a jogászképzés, illetve a gyakorlat sürgető igényeihez igazított és a környezetjog alkalmazásában is megkerülhetetlen.

A szerkesztő és szerző professzor emberöltőnyi, hazánkban és külföldön is elismert tudományos munkája és az ehhez kapcsolódó gyakorlati tapasztalata garancia a *kötet kódex jellegének* egységére.

A további kilenc szerző egy-egy munkája a környezetjognak egy-egy részterületét mutatja be. Így a kötet a környezetjog *általános és különös szabályozási területeit* is áttekinti, miközben a teljes szöveget áthatja a szerkesztő professzor által megteremtett rendszerszemlélet a tényleges elvektől, illetve az elvi kérdésektől (jogi elvek, környezethez való jog vagy szabályozási módszertan) kiindulva a technikai fejlődés és a globális válságok által egyre inkább bonyolulttá váló jogterületek bemutatásáig. A kötet áttekintést ad a környezetjogi szabályozási területek *alapvető intézményeiről*, meghatározó jogi, gazdasági és egyéb (így önszabályozó elemek, nemzetközi soft law elemek stb.) szabályozó eszközeiről anélkül, hogy a számos változót tartalmazó rész kérdésekben túlságosan elmerülne. Tárgyilagos megfogalmazásaiban ez az *időtálló rugalmasság* mutatkozik meg, a legmodernebb technikák, technológiák elemzése (mint például a klímatudomány, energiaszabályozás, vegyi anyagok és ipari baleseti kockázat, a biotechnológia) kapcsán is.

A környezetjog az a szabályozási kérdéskör, amelyet az *európai uniós hatások* talán legközvetlenebbül érnek, így az uniós és hazai jog együtt, egy rendszerben kerül bemutatásra. Ezen összefonódás miatt tartalmaz a kötet számos hivatkozást az Európai Unió Bírósága (EUB) gyakorlatára is, amely a jogalkalmazás érzékeny területeire világít rá. Ugyancsak szoros a kapcsolat a *nemzetközi joggal*, amely egyre nagyobb teret biztosít a környezetvédelmi tárgyú együttműködésnek.

A kötet számos pontján megjelennek a tárgyalt szabályozási terület etikai szempontjai, illetve a nemzetközi környezetjog fejlődésével párhuzamosan az *egyes pápai enciklikákban megjelenő természetvédelmi vonatkozások*. Az etikai kérdésfelvetések a szabályozás mélyebb megismerésére és további kérdések megfogalmazására, tovább gondolkodásra inspirálják és invitálják az olvasót.

A húsz fejezetre tagolt mű bevezetőjében tisztáz minden olyan alapvető fogalmat, amely a környezetjog rendszerének megismeréséhez elengedhetetlen. A fogalmak

értelmezéséhez a *környezetjog történetének* rövid bemutatását és a *teremtésvédelmi vonatkozások* néhány kiemelt szeletét kínálja. A kötet számos pontján találkozhat az olvasó azokkal az elvi-etikai alap tételekkel, amelyek az Apostoli Szentszék megfogalmazásában ugyanúgy jelen vannak, mint az ENSZ által kiadott sokoldalú, környezeti és fenntartható fejlődési vonatkozású nyilatkozatokban. Így például a természeti erőforrások észszerű használata, a környezeti hatások együttes értelmezése, a fejlődő országok érdekeinek figyelembevétele, csakúgy mint az összehangolt cselekvés.

A későbbiek megértését hivatott segíteni a kötet második fejezete is, amely a *környezetjog elveinek* kialakulását, alkalmazásának útját, valamint az egyes *elvek tartalmát* mutatja be. Az elvek szerepe és lehetséges csoportosításuk mellett az olvasó megismerheti az EUB vonatkozó gyakorlatát is. Az első két fejezetben leírtak áthatják és értelmezni segítik a könyv további fejezeteiben leírtakat, szerepük ezáltal hasonló egy jogszabály preambulumaéhoz.

A harmadik fejezet a *környezethez való jog* alapjogok között elfoglalt helyét mutatja be, illetve második részében ismerteti azokat a magyar vonatkozásokat, amelyek az Alkotmánybíróság tevékenysége nyomán bontakoztak ki. Ennek során különös hangsúlyt fektet az Alaptörvény hatálybalépését követő időszakra, ahogy az Alkotmánybíróság az alaptörvényi rendelkezések értelmezésével fokozatosan töltötte meg tartalommal az egyes, környezetre vonatkozó rendelkezéseket.

A *környezetjog szabályozási módszertanának* ismertetésével a negyedik fejezet ismerteti azoknak a lehetséges eszközöknek és szabályozási módszereknek a tárházát, amelyekkel az ember és környezet kapcsolata jellemezhető, alakítható, változtatható, és egyben irányítható.

Az ötödik fejezetben külön is bemutatott *európai uniós környezetjog* azt a folyamatot tárja fel a jogintézmények történeti kialakulásának útján, ahogy a környezeti szemlélet egyre hangsúlyosabbá vált az európai stratégiai döntéshozatalban. Az európai uniós környezetjogban alkalmazott általános jogelveket követően az EU másodlagos jogában és a hazai környezetjogban fellelhető intézmények vázlatát adja. Ezek között adnak elsődleges eligazítást, az EU szabályozási eszközeinek közös elemeiként az *értelmezést segítő eszközök*, amelyek különösen az uniós környezetjogban az egyetemes értelmezés okán töltenek be hangsúlyos szerepet, nem megfelelően a hazai alkalmazás terén is nélkülözhetetlen mivoltukról.

Mint minden, a környezetben vagy az ahhoz kapcsolódó emberi magatartásban változást elindítani szándékozó cselekvés, a környezeti szabályozási tevékenység legelső állomása a *tervezés*. A kilencedik fejezet éppen ezért a tervezési szabályok általános kereteit mutatja be. Ezután a cselekvés következő foka: a *szabályozási módszerek* részletesebb ismertetése következik, rámutatva a lehetőségek széles tárházára. Ennek során megismerheti az olvasó a megelőzést szolgáló közigazgatási jogintézményeket, illetve a közigazgatás közvetlen beavatkozását jelentő intézményeket, mint amilyen a környezeti hatásvizsgálat. A *gazdasági szabályozás* eszközeinek körében is hangsúlyt kap az EUB gyakorlata is. Az egyre inkább teret hódító és hosszú távon előremutató eredményekkel kecsegtető *önszabályozás* különös jelentőségét a társadalmi és az egyéni *felelősségvállalás* adja. Majd minden eddiginek egyik alapvető eszközét, az *ellenőrzés* intézményét mutatja be.

A *környezetjogi felelősség* kérdései is külön fejezetet kaptak: az EU jog vonatkozásában érvényesülő felelősségi rendszer adja azt a keretet, amelyben a hazai felelősségi rendszer is működik, illetve megismerhető.

Az *állami intézményvédelmi kötelezettségek* a tizenhatodik fejezetben bemutatják a tagállamokkal szemben támasztott európai uniós elvárásokat, valamint azokat az intézményeket, amelyek a magyar állami szervezetrendszerben a környezetvédelmi állami feladatokat ellátják. Így a parlament szerepe után a jövő nemzedékek érdekeinek védelmét ellátó biztoshelyettes, a kormány, az Országos Környezetvédelmi Tanács, az ügyészségek és bíróságok, minisztériumok, valamint az önkormányzatok környezetjogi feladatait és tevékenységét mutatja be a szerző.

A következő fejezetek a *környezetjog és más jogágak – jobbára magyar vonatkozású – közös metszeteit* mutatják be. Elsőként a *polgári jog* környezetvédelmi eszközeit, mint az állami beavatkozás lehetséges formáit, a jogalanyokra vonatkozó szabályozást, a dologi és kötelmi jogi környezetvédelmi elemeket.

A *környezet büntetőjog* általi védelme ismertetése körében elsőként az Európai Unió követelményeit ismerheti meg az olvasó. Konkrét tényállások ismertetését követően a jogi személy büntethetőségének egyes kérdéseit, valamint a büntetés kiszabása során felmerülő halmazati kérdéseket tár az olvasó elé.

A *nemzetközi környezetjog* fejezetének jelentőségét adja, hogy a környezet- és természetvédelmi szabályozás egyfajta bölcsőjének a nemzetközi jogot tekintjük. A többoldalú nemzetközi megállapodások, egyezmények és nyilatkozatok mellett a *soft law* elemek, a szokásjogi elemek és nemzetközi szervezetek tevékenysége az a forráscsoport, amelyből kifejlődött ez a jogterület. Az egyes környezeti elemek védelméhez köthető szabályozási területek mellett a különösen aktuális biodiverzitási kérdések, a hulladékgazdálkodás szabályozási elemei és környezeti peres eljárások is helyet kaptak.

A kötet végül külön fejezetet szentel a környezetjog egyes szabályozási területeinek, melyek, mintegy *különös szabályozások* érvényesülnek. A területhasználat, az épített környezet alakítása és védelme, a településfejlesztés, a föld védelme, a természetvédelem és a vízgazdálkodás, a levegőtisztaság védelme és a klímavédelmi jog mellett külön alfejezet mutatja be a hulladékgazdálkodás, a vegyi anyagok és ipari balesetek, a biotechnológia és génmódosítás, a zajártalom és rezgésvédelem, valamint az energiajog szabályozását. Egy-egy fejezet külön figyelmet fordít az európai uniós keretszabályozásra és bírósági gyakorlatra, csakúgy, mint a hazai jogi sajátosságokra. Ezt a fejezetet is jellemzi a kötet egészen végig vonuló rendszerszemlélet.

A más jogágakkal és az uniós joggal való számos közös metszet okán nemcsak környezet- és a természetvédelem területén dolgozó szakemberek számára jelent komoly elméleti alapot a kötet, hiszen a rendszer egészének ismerete bármilyen gyakorlati kérdés megoldásánál kihagyhatatlan. A könyv könnyen áttekinthető szerkezete és tagolása, a fejezetek egymásra épülése és utalásai, a számos értékes európai uniós bírósági jogeset bemutatása mind a magas szintű munkavégzést segítik elő. Szükség lehet erre például, ha valaki bármely környezetterheléssel járó tevékenység engedélyezése kapcsán vagy egyes felelősségi kérdések tisztázásához, netán szerződéses jogviszony, esetleg valamely környezet- vagy természetvédelemhez kapcsolódó büntetőjogi vagy alkotmányjogi kérdésben kíván eligazodni. Az általános elméleti alapok mellett

a különös szabályozási területek speciális sajátosságai és legfontosabb szabályozási csomópontjainak bemutatása szintén hozzájárul a professzionális jogalkalmazáshoz.

Az egész munkán egyenletesen érzékelhető az elmélet és a gyakorlat szükségképpeni egyensúlya, így mindennek révén a környezetjogi kötet az oktatás és jogalkalmazás számára egyaránt megfelelő alapokat ad, emellett elősegíti a környezetért érzett és vállalt egyéni és közösségi felelősség elmélyülését.

TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes
docens (PPKE JÁK)

GLOBALIZÁCIÓS PARADOXON, A FRAGMENTÁCIÓ, MINT AZ EGYSÉGES RENDSZER TÁGULÁSÁNAK TÜNETE

KAJTÁR Gábor: *Betudás a nemzetközi jogban*
A másodlagos normák szerepe a beruházásvédelemtől a humanitárius jogig
 Budapest, Orac, 2022.

1. Bevezető

Kajtár Gábor legújabb, 2022-ben megjelent könyve hiánypótló mű a nemzetközi jogtudomány területén. Egyrészt – ahogy azt a szerző maga is kiemelte a bevezetőben – azért, mert a nemzetközi jogtudomány évekig elhanyagolta a másodlagos, technikai jellegű normák tudományos vizsgálatát. Aminek egyik következménye éppen „a nemzetközi jog nemkívánatos fragmentációja” lett. Másrészt, mert a könyv felhívja a figyelmet a Nicaragua és Egyesült Államok közötti jogvitától datálható úgynevezett „betudásra”, a nemzetközi jog látóterébe került jogi fikcióra. A szerző ezzel kapcsolatban külön rámutat a betudásnak egymással fel nem cserélhető, nem helyettesíthető tag és szűk fogalomváltozataira, illetve azok eltéréseire és átfedéseire egyaránt. Ugyanis Kajtár úgy véli, a betudás fogalmának árnyalatait, illetve pontos meghatározását mellőzni súlyos következményekkel, sőt veszélyekkel is járhat a nemzetközi jogban. Ezt alátámasztandó, és az ezekből fakadó neuralgikus pontokra a *Nicaragua-ügyet* és a *Kongói Demokratikus Köztársaság v. Uganda* esetet hozza fel példának. Ugyanis ezek kapcsán került először felszínre, hogy a Nemzetközi Bíróság különböző betudási normák alkalmazásával vizsgálta meg Uganda felelősségét a Kongói Demokratikus Köztársaság területén végzett katonai cselekmények jogszerűségét illetően, valamint annak tekintetében, hogy ezekkel az akciókkal Uganda vajon megsértette-e „a nemzetközi humanitárius- és emberi jogi normákat” (27.o.).

De ugyanez a központi kérdés kerül elő a terrortámadásokkal kapcsolatban is. Konkrétan az, hogy egy csoport vagy az egyén által elkövetett cselekmény jogi értelemben pontosan mikor is tudható be egy adott államnak, például ahogy a 2001. szeptember 11-i New York-i terrortámadást az al-Kaidán, a tálibokon át végül Afganisztánnak, míg az Iszlám Állam tetteit Szíriának tudta be a nemzetközi közösség.

Azért is fontos kiemelten foglalkozni ez utóbbi kérdéssel, mert kizárólag abból, hogy az Afganisztánban kiképzőtáborokat létesítő al-Kaida végrehajtotta a 2001. szeptember 11-i merényleteket, vagy hogy a Hezbollah harcossal Libanon területéről rakétákat lőnek Izrael területére, még nem következik automatikusan, hogy ezek egyben a kérdéses terület államának és nem csupán a konkrét elkövetők büntetőjogi felelősségét jelentik. Ezért a nemzetközi jog egyik lényegi kérdése is az, hogy ezekhez a

cselekményekhez kapcsolódik-e olyan állami kötelezettség (megelőzési vagy utólagos, megbüntető), amelynek a megszegése betudható az adott államnak, avagy sem.¹

Kajtár Gábor ez utóbbit vizsgálja meg részletesen a könyv releváns (4. és 5.) fejezeteiben,² külön kiemelve, miszerint a legnagyobb gond, hogy a szeptemberi New York-i terrortámadást követően a betudás fogalma drasztikusan kitágult. Sőt, a *jus ad bellum* területén megjelent az úgynevezett *vonakodik vagy képtelen doktrína* is, az *unable or unwilling* teszt, mely teljesen át is átalakította a *jus ad bellum* rendszerét. Ráadásul, ha még ezt is tágan értelmezzük, azzal újabb jelentős veszély réme is fenyegethet. Egyrészt – mutat rá a szerző –, sok esetben teljesen jogszerűtlen a területi államokkal szemben, másrészt még tovább tágítják az önvédelmi jog terjedelmét is. Magát a *vonakodik vagy képtelen doktrínát* Kajtár Gábor több korábbi cikkében az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérleteként aposztrofálta. Azaz egy olyan *grotius-i pillanatnak*, melynek eredménye az önvédelem jogának kártékony kiszélesedése.³ Kajtár szerint az ezeket érintő dilemma kettős. Egyrészt egy nem állami szereplő elleni önvédelmi intézkedés szükségszerűen érinti egy másik állam területi szuverenitását. Másrészt, ha utóbbi ráadásul nem is adja beleegyezését az önvédelmi cselekményhez, akkor ütközni fog a jelenlegi erőszak tilalmával is. Ha pedig ennek tetejében még a fegyveres támadás fogalmát is tágítanánk, az már tényleg beláthatatlan következményekkel, akár még az általános erőszaktilalom *jus cogens* keretrendszerének radikális átalakulásával, sőt a norma kiüresedésével is járhat.

A nem állami szereplők nemzetközi jogi helyzetét érintő általános problémakör ugyancsak előkerült a szerző korábbi írásaiban is, minthogy ez utóbbi adta Kajtár Gábor legutóbbi kutatási témáját. *A nem állami szereplők elleni önvédelem a nemzetközi jogban* című könyve mellett több tanulmánnyal, (többek között: *Szükséghelyzet vagy önvédelem? Vitatott jogalapok a terrorizmus elleni háborúban*, *A fegyveres nem állami szereplők jogalanyisága a nemzetközi jogban*) is hozzáadott az említett téma alapos megismeréséhez. Ahogy ő maga is említette, azokban elsősorban „a fegyveres nem állami szereplők nemzetközi jogalanyiségének vizsgálatát tartotta elengedhetetlennek.”⁴ Legújabb művében pedig ez utóbbi kérdést – mely hamleti túlzás nélkül szólva napjaink legnehezebb és legösszetettebb problémája – még tovább elemzi, és a betudás kérdéskörének metszetében is megvizsgálja.

¹ KENDE Tamás – NAGY Boldizsár – SONNEVEND Pál – VALKI László (szerk.): *Nemzetközi jog*. [Digitális kiadás.] Budapest, Wolters Kluwer, 2019. <https://doi.org/10.55413/9789632959085>

² A könyvben fejezetek helyett számokkal jelezte a szerző az egyes témaköröket. Én csupán a gördülékenyebb megfogalmazás kedvéért fejezetekről beszélek a továbbiakban.

³ A könyv említett fejezete mellett lásd még a nevezett doktrínát részletesen: KAJTÁR Gábor: *Vonakodik vagy nem képes?* Az önvédelem jogának újabb paradigmaváltó kísérlete. *Közjogi Szemle*, 2018/1. 1–10.

⁴ KAJTÁR Gábor: *A fegyveres nem állami szereplők jogalanyisága a nemzetközi jogban*. In: KAJTÁR Gábor – SONNEVEND Pál (szerk.): *A nemzetközi jog, az uniós jog és a nemzetközi kapcsolatok szerepe a 21. században – Tanulmányok Valki László tiszteletére*. Budapest, ELTE–Eötvös, 2021. 191–201.

2. A prológus

A könyvben a fent kijelölt témát, a betudás körüli dilemmák vizsgálatát, nem *in medias res* kezdi el, hanem annak első egységében az alapfogalmakat is rendre tisztázza. Ez az egzakt, lendületes, de annál nélkülözhetetlenebb bevezető rész tartalmazza az elsődleges és másodlagos normák közötti különbségek említését. Továbbá rámutat a kettő közti mechanikus kapcsolat hiányára, és meghatározza a betudás pontos fogalmát is. Sőt, azoknak az elméleti alapvetéseknek az említéséről sem feledkezik meg a szerző, amelyek visszanyúlnak a jogfilozófia releváns tételeihez. Így röviden a hart-i másodlagos norma fogalmakat is felidéri, majd az ezzel a kérdéssel kapcsolatban cirkuláló különböző értelmezéseket is. A könyv szerzője a másodlagos normák olykor lényegesen eltérő felfogásának kakofóniájából eredő *Gordius-bogát* úgy oldja fel, hogy egyetlen konkrét elmélet mellett köteleződik el. Majd ennek égisze alatt pontosan behatárolja az elemzés alá vont másodlagos normákat. Utóbbiakon Kajtár azokat a szabályokat érti, melyek nem tartoznak a szubsztantív jogokat és kötelezettségeket megállapító normák körébe. Azaz a betudási szabályokat – tágan értelmezve – szintén a másodlagos szabályok közé sorolja. Ennek egyik vonzata az, hogy értelmezése mentén a betudás köre élesen elkülönül a területi joghatóság kérdésétől – ahogy ezt majd az utolsó fejezetben még részletesebben kifejti. Másrészt, bár a Kajtár Gábor által meghatározott fogalom tágabb, mint az államfelelősség köre, de annyira már nem széles, hogy abba a magatartás betudásán felül (*attribution of conduct*), a felelősség betudása (*attribution of responsibility*) is beletartozhatna.

3. Fragmentáció és a betudás alakváltozásai

A műben a betudás intézményét elsősorban a nemzetközi jogban végbemenő, a fent nevezett fragmentáció jelenségének tükrében vizsgálja meg. Magával a fragmentációval összefüggésben egyébként Kajtár Gábor már a könyv elején egy érdekes fenoménre is felhívja a figyelmet, mégpedig a könyvismertető címében feltüntetett globalizációs paradoxonra. Arra a meglepő ellentmondásra, miszerint a társadalmi élet uniformizációja és a világ globalizációja ellenére jelentősen erősödött a szakmai alrendszerek fragmentációja. Tehát a jelenség tulajdonképpen értelmezhető úgy is, mint ami – a szerző szavaival élve – „az egységes rendszer tágulásának a tünete” (53. o.). A nemzetközi jog töredezettségének pedig az lett az eredménye – írja Kajtár, hogy „autonóm normacsoportok, jogterületek jelentek meg, amelyek elkülönült, egymásra tekintet nélkül kialakuló joggyakorlatot is eredményeztek” (17. o.). Ezek együtt, vagyis mind az intézményi fragmentáció – amilyen pl. a jól ismert *forum shopping* jelensége –, mind a normatív nemzetközi jogi fragmentáció – mely sokszor láthatatlan mégis valós jelenség –, a szerző szerint rendkívül negatívan hatottak a nemzetközi jogra, mint egésze (Uo.).

Kajtár Gábor a normatív fragmentáció azon három ismert típusát is megemlíti, amelyet a Nemzetközi Jogi Bizottság artikulált. Hogy tisztán lássuk a probléma lényegét, érdemes ezeket közelebről bemutatni, pontosan úgy, ahogy tette ezt a könyv szerzője is. Ezek egyrészt a *fragmentáció az általános nemzetközi jog ellentétes értelmezésén keresztül*, mely szorosan kapcsolódik a fragmentálódó intézményrendszerekhez.

Másrészt a *fragmentáció az általános nemzetközi jog kivételeiként létrejövő új lex specialis szabályokon keresztül*. Többek között ilyen szabályok között említi Kajtár a szükséghelyzetet is, azaz az erőszak alkalmazásának elfogadott jogintézményét, mint a jogelleneséget kizáró körülményt a nemzetközi jogban. Csakhogy – hívja fel a figyelmet a szerző –, ez a kínzás és a népiirtás esetében már nem hívható fel, ahogy a nemzetközi szerződésekhez fűzött fenntartások alkalmazása sem ugyanazt jelenti általában, mint amit az emberi jogi szerződésekhez fűzött speciális szabályok esetében. Végül az új lex specialis szabályoknak egymástól való elkülönülésén keresztül létrejövő fragmentáció jelensége is említendő. Ez utóbbinak eklatáns példája a Kajtár által felhozott arányosság kritériuma, amely teljesen más a *ius ad bellum* és más a *ius in bello* esetében. Hiszen az, hogy egy fegyveres nemzetközi konfliktusban a humanitárius nemzetközi jog alapján mi számít arányosnak, nem ugyanaz a mérce, mint az önvédelemi cselekményekben –, mutat rá akkurátusan a szerző (18. o.). Éppen emiatt, ahogy korábbi kutatásaiban,⁵ Kajtár itt is elsősorban arra hívja fel a figyelmet, hogy a nemzetközi jog másodlagos szabályainak kezeléséhez elsősorban doktrinális ellenőrzés és módszertani következetesség van szükség.

Ezzel a világos és logikus bevezető résszel az olvasó már egy határozott képet és tudást kap a központi problémáról, a fragmentációról, a betudásról és mindazon alapfogalmakról, értelmezési keretről, amelyek a további elemzés értő követését segítik elő. Nem utolsó sorban plauzibilis érvei ezzel a metódussal már az első oldalakon is igazolni tudják a fragmentáció jelenségének égbekiáltó súlyosságát, amellyel a recenzens minden tekintetben egyetért.

A bevezető részt követően, a könyv fő szövege összesen hét nagyobb egységen keresztül tárgyalja a betudás jogintézményét és azt, hogy a fenomenon hogyan jelenik meg konkrétan a joggyakorlatban, valamint milyen módon veszik figyelembe fogalmi különbségeit az egyes eljárásokban. Ez utóbbiak nemcsak érdekes delikátot adnak a tudományos, elméleti rész mellé, de minden fejezetben egyben alá is támasztják az azokban artikulált probléma súlyosságát.

4. Államfelelősség az ARSIWA tükrében

A téma megértéséhez mindenekelőtt azt kell tisztázni, hogy általánosságban mikor is lehet egy állam felelős egy másik állam magatartásáért, mikor tekinthető egy cselekmény vagy mulasztás államcselekedetnek, és ez utóbbi mikor tudható be az adott államnak (35. o.). Ezért Kajtár a főszövegben először – egy határozott keretet adva ezzel vizsgálódása tárgyának –, azt részletezi, hogy az ARSIWA (*Articles on Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts*) szokásjogot tükröző rendszere alapján az

⁵ Gábor KAJTÁR: Fragmentation of Attribution in International Law. In: Gábor KAJTÁR – Başak ÇALI – Marko MILANOVIC (ed.): *Secondary Rules of Primary Importance – Attribution, Causality, Evidence, and Standards of Review in the Practice of International Courts and Tribunals*. Oxford University Press, 2022. 283–301. Külön kiemelve ezekben az írásaiban is, hogy bár a nemzetközi bíráskodás során alkalmazzák az egyes másodlagos szabályokat, de eltérő normatív tartalmakat tulajdonítva ezeknek a fogalmaknak. Ld. még: Gábor KAJTÁR – Başak ÇALI – Marko MILANOVIC: Introduction: Secondary Rules of Primary Importance. In: KAJTÁR–ÇALI–MILANOVIC i. m. 1–17.

államfelelősség területén pontosan mi tekinthető betudásnak. Ezt a nevezett dokumentum 4–11. cikkei taxatívum tartalmazza (39. o.). Ezen felül akkurátusan bemutatja azt is, hogy ezeket a szabályokat hogyan alkalmazzák az állami joggyakorlatban és a bírói esetjogban.

Maga az ARSIWA egyébként, ahogy Kajtár is említi, eleve adottnak veszi az államokra vonatkozó szubsztantív szabályokat, de önmaga csakis másodlagos normákat tartalmaz. Tehát „az államfelelősség intézménye az elsődleges normák megszegése során felmerülő eljárási és egyéb következményekről rendelkezik” (34. o.). Másrészt érdemes tudni azt is, miután az ARSIWA egy objektív felelősségi rezsím, ezért pl. a kárfelelősség nem szükséges feltétele a betudásnak. Mivel szabályai normatív kapcsoló elvek, ezért legnagyobb jelentősége kifejezetten az egyes betudási teszteknek van (39. o.). Bár ebben a könyvében a szerző az ARSIWA-t csak a betudás kontextusában summázza, de több írásában azt is megvizsgálta már, hogy pl. a nemzetközi jogi bizottság ezen kiemelkedő jelentőségű államfelelősség-kodifikációja hogyan rendelkezik a szükséghelyzetet illetően (25. cikk). Kiemelve többek között azt is, hogy a jogellenességet kizáró okok egyike sem alkalmazható a *jus cogens* megsértése esetében (26. cikk).⁶

A szerző az államfelelősség pontos keretének meghatározása után tovább is lendül, és az ezt követő fejezetekben a betudást már kifejezetten a különböző, specializálódott, egymástól elkülönülő szabályozási területeken fejti ki részletesen. Ugyanis Kajtár egyik fő érve – amely egyúttal a könyv egyik erőssége is –, hogy a betudás valójában jóval tágabb annál, minthogy kizárólag az államfelelősség kérdésével kapcsolatban vizsgáljuk meg. Éppen ezért nagyon fontos, sőt szükséges egyéb területen is körbejárni. Ráadásul arra is felhívja az olvasó figyelmét, miszerint a betudás a megjelölt területek metszetében, az államfelelősségnél megismert általános tartalmától eltérő tartalommal van jelen.

5. ARSIWA-n innen és túl

A szerző a bevezetőben ígért speciális területek közül elsőként a humanitárius joggal kapcsolatban emeli ki a betudás intézményének kurrens kérdéseit (3. fejezet). Kajtár úgy véli, hogy a humanitárius jogi és büntetőjogi szempontból elsősorban a fegyveres konfliktusok konfliktusminősítésének van kulcsfontosságú szerepe. Mint ismeretes, maga a konfliktusminősítés többek között arra hivatott, hogy megállapítsa első körben, hogy beszélhetünk-e egyáltalán fegyveres konfliktusról. Másrészt, hogy jól elhatárolja a nemzetközi és a nem nemzetközi konfliktusokat egymástól, a humanitárius jog megfelelő rezsímiének alkalmazásához. A szerző ebben a részben sorolja fel a fegyveres konfliktusok minősítése szempontjából igénybe vehető teszteket, azok pontos tartalmát, illetve az ezzel kapcsolatos nemzetközi álláspontokat. Ideértve az olyan hangokat is, akik pl. egyáltalán nem tartják fontosak a humanitárius jogi teszteket, azzal érvelve, hogy a *jus ad bellum* szabályai erre tökéletesen elegendőek (73. o.).

⁶ KAJTÁR Gábor: Szükséghelyzet vagy önvédelem? Vitatott jogalapok a terrorizmus elleni „háborúban”. *Jog, állam, politika*, 8. évf., 2016/2. 57–74.

Kajtár ennek kontextusában, és ez utóbbi hangokkal szemben fogalmazza meg saját érveit. Ő maga egy olyan határozott álláspontot képvisel a kérdést illetően, amivel sikerül rávilágítania az egész probléma *caput et fundamentumára* is. Ugyanis kiemeli, hogy az ITCY által létrehozott *átfogó ellenőrzés tesztben* számos rendellenességet azonosíthatunk. Például, hogy azt nagyon sokszor a kontextustól függetlenül alkalmazzák, nemcsak az államfelelősségi, de még a *jus ad bellum* esetében is. Sőt, magát az *átfogó ellenőrzés tesztjét* (66. o.) mint olyat sem határozzák meg pontosan. Tehát sem annak eredetéről, sem szokásjogi megalapozottságáról nem szólnak a nemzetközi bíróság döntései.

Ezen felül Kajtár azt is kifejezetten fontosnak tartaná, hogy a nemzetközi humanitárius jognak legyen egy saját betudási tesztje a fegyveres konfliktusok klasszifikációjára. Úgy véli, ezt a jogos igényt még az a tény sem zárja ki, hogy erre vonatkozóan már léteznek *jus ad bellum* szabályok. Így Kajtár Gábor plauzibilis érveivel, éles logikával végül arra a következtetésre jut a fejezet végén, hogy miután a humanitárius jogi teszt eleve lazább, mint a *jus ad bellum* betudás tesztje, ezért ez összességében egy pozitív eredményhez vezethetne. Ugyanis a megtámadott állam a saját területén kívül nem gyakorolhatja erőszakot egy másik állam ellen, ugyanakkor a harci feleknek mégis tartaniuk kellene magukat a nemzetközi fegyveres konfliktusokra alkalmazandó normarendszerhez (74. o.).

6. Határtalan betudás

Ahogy a bevezető részben említettem, a szerző szerint a legnagyobb problémát a betudás fogalmának radikális tágulása jelenti, amely szinte egyetlen nap leforgása alatt, a szeptemberi New York-i terrortámadás *grotius-i pillanatában* következett be. Kajtár Gábor a terrortámadásokat a betudás keresztmetszetében a már korábban felsorolt lényegi elemeket szem előtt tartva, a 4. fejezetben részletezi. Sőt, a szerző nem áll meg ennél a pontnál sem, és a terrorcselekmények esetében nem csak az államnak, de a nemzetközi terrorszervezeteknek való betudhatóságot is külön megvizsgálja (5. fejezet). Hangsúlyozva, hogy ez utóbbi kérdés egyáltalán nem tekinthető olyan egyszerűtelműnek, mint ahogy azt a nemzetközi közösség sok esetben kezeli. Rámutat például arra is, miszerint egy nemzetközi szervezet karaktere lényegesen eltér az államokétól. Ráadásul a terrorcselekmények betudhatóságának pontosítására sem az említett ARSIWA, sem az ARIO (*Articles on the Responsibility of International Organizations*) nem ad útmutatást.

Míg a nemzetközi jogban a betudás, úgy tűnik, jelentősen kitágult, addig az immunitás fogalma egyre szűkebbé válik. Ez utóbbival kapcsolatos központi dilemmát a hatodik rész feszegeti. Jelesül, hogy vajon „kizárólag az *acta jure imperii* cselekmények – azaz a közhatalmi aktusok – tudhatók be immunitás szempontból az államnak, vagy egyéb cselekmények is? Illetve azt a kérdést is felteszi ezzel kapcsolatban a szerző, hogy vajon „mennyire konzisztens az állami gyakorlatban a *jure gestionis* – kereskedelmi gazdasági természetű ügyek – cselekményként hívott kereskedelmi ügylet kivétel” (162. o.). Ráadásul Kajtár amellet érvel, hogy elengedhetetlen külön megvizsgálni az egyes állami vezetők immunitásával kapcsolatos betudási kérdéseket is. A szerző figyelme és precizitása minden részletre kiterjed ehhez a témához kötődően is. Ugyanis

nemcsak azt emeli ki, hogy az államfelelősség elválik a képviselő immunitástól és a büntetőjogi felelősségtől, de még az olyan „finoman hangolt különbségekre” is felhívja az olvasó figyelmét, miszerint a korábban tárgyalt államfelelősség esetében meghatározott betudási tesztek, az átfedések ellenére sem teljesen azonosak az államimmunitás területén tárgyalt releváns állam fogalmával.

7. Beruházásvédelem és betudás

Miután a bécsi szerződésekről szóló egyezmény (*Vienna Convention on the Law of Treaties*, VCLT) szabályai irányadóak a beruházásvédelmi jogban is, ezért utóbbi ugyancsak szoros kapcsolatban van a nemzetközi joggal. Ezért Kajtár úgy véli, jogos kíváncsi és cél, hogy a betudást ezen a területen is megvizsgáljuk. Maga a nemzetközi beruházásvédelmi jog egyébként a külföldi beruházók és a befektetést fogadó államok, a befektető és a befogadó államok viszonyait szabályozza. Magyarul meghatározza azt a bánásmódot, amelyet az előző a másikkal szemben tanúsítani köteles. Az egyik legmarkánsabb következtetése a szerzőnek, hogy nemcsak a VCLT, de még az államfelelősségi kérdések, azaz az ARSIWA első része is közvetlenül releváns ezekben a kérdésekben (190. o.). Emellett azt se feledjük, hogy jelenleg mintegy háromezer beruházásvédelmi megállapodás van hatályban (181. o.). Így az a rendkívül érdekes megállapítás tehető e tekintetben, hogy vannak olyan államfelelősségi kérdések, melyekben a beruházási jogviták még magát az ARSIWA betudhatósággal foglalkozó rendelkezéseit is pontosíthatják. Emiatt ma már a választottbíróságok egyre sikeresebben képesek elhatárolni, hogy mi számít az ARSIWA alapján betudási kérdésnek, és ennek mentén alkalmazhatók-e a 4–11. cikkek, valamint mi minősül betudásnak ezen kívül. Kajtár Gábor úgy véli, ez a gyakorlat adhat némi reményt egy kis optimizmusra is. Ugyanis ezek a beruházási jogviták talán elősegíthetik a „dogmatikai tisztánlátást” (217. o.). Még úgy is – teszi hozzá a szerző –, hogy alapvetően a fogalmi zavar réme egyáltalán nem tűnt el. Ezenkívül ambivalens módon nemcsak az ARSIWA finomításához, de a káoszhoz egyszerre járulnak hozzá.

Egyik kiemelkedő fejezete a könyvnek az utolsó rész, mely a nemzetközi emberi jogok területén foglalkozik a betudás kérdésével. Főleg amiatt rendkívül jelentős ez a fragmentum, mert – ahogy ezt a szerző maga is kiemeli – sajnálatos módon még ma is csak elenyésző azon művek száma, amelyek ezen a téren is foglalkoznának a betudással.

Kajtár Gábor ezért a könyvében pontokba szedve bontja le, hogy a betudás kérdésének tisztázásához pontosan mire van szükség ezen a speciális területen. Így elsősorban két kérdéskört különít el az EJEB gyakorlatában.

Egyrészt először azt kell megvizsgálni, hogy betudható-e a kérdéses jogsértés az adott államnak, ha másik állammal, *de facto* rezsimmel, vagy szeparatista mozgalommal szemben követi el. Másrészt azt, hogy az adott állam valamilyen nemzetközi szervezet tagja-e. Ugyanis ez esetben azt is meg kell nézni, hogy az adott államnak, vagy csak a nemzetközi szervezetnek tudható-e be az emberi jogsértés. Hiszen utóbbi tekintetében már az ARIO cikkei szabályozzák a betudást. Konkrétan a 6–9. cikkei relevánsak ebből a szempontból. Kajtár még arról sem feledkezik meg, hogy ezen belül is elkülönítsen két további esetet: ha *sui generis*, a nemzetközi szervezetnek tudható be a

jogsértés, vagy ha egy, vagy több államnak és egy nemzetközi szervezetnek egyszerre. Utóbbinál ugyanis már megosztott felelősségről van szó. Kajtár Gábor ezzel összefüggésben többek között amellel érvel, hogy az illetén jellegű, komplex betudási kérdéseknek pontos, szofisztikált megválaszolásához és hathatós kezeléséhez egy úgynevezett *lex specialis* teszt létrehozására lenne szükség az EJEB gyakorlatában (230. o.).

Az első esetben pedig, tehát ha az adott állam másik állammal, *de facto* rezsimmal, vagy szeparatista mozgalommal szemben követi el a jogsértést, a legnagyobb probléma az – mutat rá a szerző –, hogy a területi joghatóságot és a betudást gyakorta összemossák.

Kajtár világosan látja, az nem tagadható, hogy van összefüggés a joghatóság és a betudás között. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra is, miszerint a területiségéből még ennek ellenére sem lehet levezetni magát az állami felelősséget (228.o.). A releváns elméleti problémát illusztrálva és a joggyakorlatot bemutatva, meglepően sok nemzetközi jogesetet találunk a könyvben, amelyek nemcsak a szerző kutatásának alaposságát igazolják, de a téma értő elemzését is segítik. Ezekből kiragadva például a *Ciprus v. Törökország ügyében* látható, hogy az EJEB egyáltalán nem választotta szét kellőképpen a területi joghatóságot a betudástól, míg a *Catan-ügyben* már világosan elkülönítette a kettőt. Tehát Kajtár ezzel azt is támasztotta alá, hogy e tekintetben az EJEB-nek egész egyszerűen nincs egy konzekvens joggyakorlata, szemben mondjuk a Nemzetközi Bírósággal.

8. Összegzés

Kajtár Gábor alapos kutatómunkája nemcsak a betudás körül cirkuláló kérdések mély, tudományos elemzését tárja a könyv olvasói elé, de pontosan felméri annak a kihívásnak a méretét is, amivel a nemzetközi jogászoknak az elkövetkező években szembe kell nézniük.

Prediktálható például, hogy a fragmentáció nem kívánt következményei egyre erősebben fognak jelentkezni a közeljövőben. A probléma viszont az, hogy ezzel a veszéllyel szembeni józan ítélőképesség nem azonos módon van jelen a nemzetközi közösség tagjainak sorában. Kajtár a mű elején is kiemelte például, hogy amíg Gilbert Guillaume, a Nemzetközi Bíróság volt elnöke már 2001-ben úgy vélte, hogy a fragmentáció veszélybe sodorja a nemzetközi közrendet és magát a nemzetközi jog egységét, addig utódja, Rosaly Higgins, 2007-ben elbagatellizálta a kérdést és egyáltalán nem tartotta problémának e jelenséget. Koskenniemi-t említve pedig megjegyzi, ő mindössze a bírói szervek közötti politikai-hatalmi kérdésnek véli a fragmentációval kapcsolatos dilemmákat, nem pedig komoly jogi dogmatikai tárgykörnek (18. o.).

Kajtár ezzel szemben a fragmentáció problémáját szignifikánsnak, teljesen jogosan rendkívül súlyosnak értékeli. Bizonyítja ezt, hogy a könyvet is azzal az erős felütéssel kezdte, miszerint a nemzetközi jog „unortodox értelmezéséből” (19. o.) fakadó fragmentáció, melyet elsősorban az egyes jogi fikciók, mint amilyen a betudás és annak eltérő értelmezései okoznak, a legtöbb esetben „kifejezetten szükségtelenek és nem utolsó sorban kártékonyak.” (uo.). Sőt, miután az ügyek elbírálása függhet attól is, melyik bíróság előtt indítják az eljárást, vagy melyik joghatóságot választják, ezzel nemcsak a jogbiztonság kerül veszélybe, de elfogadhatatlan „egyenlőtlenséget hoz

létre a jogalanyok körében is” (uo). Ezt a felütést a szerző a könyv fejezetein át végig következetesen vissza is igazolta a nemzetközi joggyakorlatból vett példáin keresztül.

A konklúzió után pedig azt is nagyon könnyen beláthatja az értő olvasó, hogy itt az ideje megfontolni Kajtár Gábor imperatívuszát. Hiszen a másodlagos normák valóban megérdemlik az erősebb reflektorfényt és az alaposabb tudományos érdeklődést, mert csakis ezen szabályok megfelelő kezelésével lehet a nemzetközi jog egységét megőrizni, és elkerülni az úgynevezett *law shoppingot*. Ez utóbbi, erősen kártékony jelenséget a szerző szerint éppen a másodlagos normák fejletlensége és az okozza, hogy ezen szabályok még nincsenek eléggé a nemzetközi jogászok látóterében, legalábbis nem holisztikusan. Ezért „a fragmentáció és a nemzetközi jog egyre komplexebbé válásának korában, tekintélyes kihívást jelent a nagy tömegű másodlagos normaanyag és a nemzetközi szokásjog feltárása” (252. o.). Mindenesetre ezt a feladatot, egy cizellált, alapos és dogmatikailag is igényes elemzéssel maga Kajtár Gábor kezdte meg ennek a könyvnek a megírásával.

TAKÁCS Izolda
jogász (ELTE ÁJK)

– BESZÁMOLÓ –

AZ EREKY KÖZJOGI KUTATÓMŰHELY 2022. ÉVI NEMZETKÖZI OKTATÁSI JOGI KONFERENCIÁJA

2022. október 11-én az Ereký István Közjogi Kutatóközpont (PPKE JÁK) és a European Association for Education Law and Policy (ELA)¹ hibrid nemzetközi műhelykonferenciát rendezett.

Az ELA és az Ereký István Közjogi Kutatóközpont együttműködésük során több rendezvényt is megvalósítottak, amelynek a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Kara adott otthont. 2016-ban „The Justiciability of the Prior Right to Education – The Role of Civil Society for the Awareness, Advocacy and Accountability of the Right to Education” című konferenciára került sor, amelyet 2020-ban az online megrendezett „Safe Schools and Education Rights in a (Post) Pandemic Era” című nemzetközi konferencia követett. Az Ereký István Közjogi Kutatóközpontban kialakult egy oktatási jogi műhely, amely aktív szerepet vállal az oktatáshoz való joghoz kapcsolódóan a nemzetközi és hazai tudományos tevékenységben.

Az Ereký István Közjogi Kutatóközpont egyik legfőbb nemzetközi partnere az European Association for Education Law and Policy, amelynek alapítója és vezetője a belga származású Jan de Groof professzor. Jan de Groof napjaink egyik legkiemelkedőbb oktatáshoz való jogot kutató tudósa, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem és az Ereký István Közjogi Kutatóközpont elkötelezett támogatója és együttműködő partnere. 2022. október 12-én Jan de Groof Doctor Honoris Causa címet kapott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Nagykancellárjától, amelyhez kapcsolódva a szakmai együttműködés újabb lépéseként megrendezésre került a „Education Law for the Future” című nemzetközi konferencia is. Az előadók Európából, az USA-ból és Dél-Afrikából érkeztek. A konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog-és Államtudományi Kara, Belgium Budapesti Nagykövetsége és a flamand kormány magyarországi delegációja támogatta. A konferenciát Jan De Groof professzor és Gencsér Balázs Szabolcs habilitált egyetemi docens vezette és moderálta.

A konferencia tematikája és problémafelvetése az oktatáshoz való joghoz kapcsolódóan a jelenben felmerülő, ugyanakkor a jövő generációjára is kiható problémákra fókuszált. A XXI. század olyan új kihívásait, mint a digitalizáció térhódítása, neurotudomány és mesterséges intelligencia alkalmazása az oktatásban, a gazdasági

¹ <https://www.lawandeducation.be>

egyenlőtlenségek, a világjárványok, a migráció és az energiaválság kérdéseit járták körül az előadók.

A konferencia témakörei a következő kérdések köré szerveződtek:

- (1) A legfrissebb fejlemények, a jövő oktatáshoz való joga és az ELA szerepe ennek kialakításában.
- (2) A nemzetközi oktatási jog újradefiniálása.
- (3) Az oktatáspolitikát és az oktatásigazgatást átfogó jogalkotás jövőbeli kialakítása.
- (4) A gyermekek oktatáshoz való jogának védelme és előmozdítása.
- (5) Az oktatáshoz való joggal kapcsolatos igények Ukrajnában.

A műhelykonferencia angol munkanyelven folyt, ezért a programot követve, az angol nyelvű szekció-címek szerint foglaljuk össze a konferencia eredményeit.

1. State-of-the-art: Education Law for the future and the role of the ELA within

Az első szekcióban Pablo Meix Cereceda a Castilla-La Mancha Egyetem közigazgatási jogi professzora előadásában a tudatformálásról, az esélyegyenlőségről és a technokrácia veszélyeiről beszélt. A tudatformálás kapcsán kiemelte, hogy szükséges képviselni az oktatás, a művelődés kiemelt fontosságát támogató értékrendet. Az oktatást minden ember, minden társadalmi csoport – mint nők és szegények – számára elérhetővé kell tenni, ehhez azonban az iskolák működéséhez az elegendő pénzügyi támogatás is elengedhetetlen. Fontos továbbá a pedagógusok folyamatos továbbképzése is, szaktudásuk és felkészültségük szinten tartása érdekében. A rosszabb gazdasági, társadalmi környezetben élők esélyegyenlőségével kapcsolatban felhívta a figyelmet a sportösztöndíjak álságos mivoltára. A szegény, ám jó fizikumú fiatalokat túlidealizált ígéretekkel csábítják iskolákba abból a célból, hogy sporttevékenységet folytassanak, amely azonban a szellemi gyarapodásukat akadályozza. Az előadó kitért a technológiai fejlődés veszélyeire is. Álláspontja szerint tíz-húsz éven belül a tudomány képes lesz reprodukálni az emberi gondolkodás és tanulás neurológiai mechanizmusát, így az emberi agyat hozzá lehet majd kötni mesterséges adatbázisokhoz. A mesterséges intelligencia tehát teljesen átveszi majd az uralmat az ember felett. Az egyén gondolatai nyilvánosságra juthatnak akarata ellenére is. A professzor szerint ennek ellensúlyozására a művelődéshez való jog és az információs szabadsághoz való jog további tartalmi differenciálására van szükség. Szükséges kidolgozni a kognitív szabadsághoz, a pszichológiai szabadsághoz, a szabad gondolathoz/gondolkodáshoz, valamint a (szellemi- és pszichés) integritáshoz való jog tartalmát.

Charles Glenn, az amerikai egyesült államokbeli Bostoni Egyetem professzor emeritusa az államok felelősségére hívta fel a figyelmet. Kiemelt fontosságúnak tartja az adott állam oktatáspolitikáját, annak alapos és igényes kidolgozását, figyelemmel az oktatás szellemiségére és értékrendjére. Úgy látja, a kormányok kötelezettsége biztosítani, hogy minden gyermek megfelelő minőségű, és különösen eszköz-ellátottságú oktatáshoz jusson.

2. Rephrasing International Education Law

Klaus D. Beiter, a dél-afrikai Potchefstroomban található Északnyugati Egyetem professzora azt a kérdést tette fel, hogy a neoliberalizmus, a privatizáció és más kihívások miért sürgetik az oktatáshoz való nemzetközi jog reformját? Az oktatás globális világához vezető kihívások közé tartozik a privatizáció; az államok nemzetközi emberi jogi kötelezettségeinek extraterritorialitása a globalizációval szemben; a szegénység és a (látszólagos) forráshiány; az egyenlőtlenség és a kirekesztés el nem fogadása; valamint a fenntarthatatlan fejlődés. Javasolja, hogy bár egyes esetekben új nemzetközi jog megalkotására vagy a meglévő nemzetközi jog módosítására lehet szükség, egy soft law típusú dokumentumnak – mint például az ENSZ Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Bizottságának (felülvizsgált) általános értelmező megjegyzései vagy egy nemzetközi szakértői dokumentum – kellene megszilárdítania és továbbfejlesztenie az oktatáshoz való joggal kapcsolatos meglévő nemzetközi jogot.

Charles Russo a Dayton Egyetem professzora utalt a Sidney-i Oktatási Jogi Társaság 2020-ban megrendezett egyik konferenciájára, amelynek legfőbb megállapítása a művelődéshez való jog frissítésének, új tartalommal megtöltésének szükségessége volt, különös tekintettel a digitalizáció támasztotta kihívásokra és a finanszírozási függőség kialakulására. Az előbbi vonatkozásában súlyos problémának látja, hogy a digitális eszközökhöz való hozzáférés mértéke határozza meg az oktatáshoz való hozzáférés lehetőségét, terjedelmét és az oktatás színvonalát. Az utóbbi pedig maga után vonja az oktatás függővé válását a finanszírozási feltételektől és lehetőségektől. Az állami finanszírozás elégtelensége esetén számos cég nyújt anyagi segítséget oktatási intézményeknek, ez azonban, különösen a fejlődő országokban, az oktatás autonómiájának visszaszorulását eredményezi. Az így finanszírozott iskolákban a finanszírozó cégek kötelezettségként írják elő a saját honos országuk tananyagának oktatását, gyakran valamely világnyelven. Mindez a finanszírozott iskolákra nézve a hazai oktatási hagyományok, hazai kultúra feledésbe merülését, az anyanyelv háttérbe szorulását eredményezheti. Példaként említi meg a Dél-Afrikai Köztársaságot, ahol mozgalom indult az anyanyelvi oktatás előmozdítása érdekében. További példa az Egyesült Államok spanyol ajkú lakosságának integrálása az amerikai közoktatási rendszerbe.² A felsőoktatást átható neoliberalizmus eszméjét is említette.

Ingo Richter professzor a Német Szövetségi Alkotmánybíróság 2021. november 6-i döntését elemezte. Ez a döntés kimondja, hogy Németországban a fenntartók nem zárhatnak be iskolákat pusztán finanszírozási vagy energetikai okokból. A döntés alkotmánytörténeti jelentőségét külön emeli, hogy a Szövetségi Alkotmánybíróság most először deklarálta, hogy minden gyermeknek és serdülőnek, nemre, fajra stb. való tekintet nélkül joga van a megfelelő színvonalú oktatáshoz. A bíróság az oktatáshoz való jognak három dimenzióját látja:

² Magyarul lásd ehhez: GERENCSÉR Balázs: *A latinók az amerikai egyesült államokban*. Pázmány Press, 2019, 122-132.; valamint GERENCSÉR Balázs Szabolcs: Vigyázz! Kész! Beszél - A többségi és a kisebbségi nyelvek versengése az USA nyelvpolitikájában. In: *Kisebbségi Szemle*, 2018/3. 101-102.

- (1) Az államnak garantálnia kell az iskolai oktatás minimális színvonalát. Ez nem a tanulók minimális kompetenciáit jelenti, hanem az iskolarendszer minőségére vonatkozó minimumkövetelményeket.
- (2) Az államnak garantálnia kell az iskolarendszerhez való szabad és egyenlő hozzáférést.
- (3) Ha az állam létrehozott egy bizonyos iskolarendszert, akkor az ebbe a rendszerbe történő minden beavatkozásnak meg kell felelnie az arányosság elvének.

Előadásában később szorgalmazta az oktatás minőségének fejlesztése érdekében minimumszttenderdek megfogalmazását.

Maria Smirnova kutató és emberi jogi szakértő, az ENSZ Emberi Jogi Főbiztos (OHCHR) hivatalának munkatársa, a főbiztos oktatási joggal kapcsolatos prioritásait foglalta össze.

- (1) kiberzaklatás elleni küzdelem,³
- (2) digitalizáció az oktatásban,⁴
- (3) egyenlő hozzáférés az oktatáshoz – minden lány számára,⁵
- (4) fiatalok emberi jogai – beleértve az oktatáshoz való jogot,⁶
- (5) bevándorlók és menekültek oktatáshoz való joga,⁷
- (6) koronavírus-járvány és az oktatáshoz való jog,⁸
- (7) írás-olvasás tudás,⁹
- (8) oktatás az igazságért és a jogállamért a fenntarthatóság kontextusában,¹⁰
- (9) az emberi jogok oktatásának világ-programja.¹¹

Ignasi Grau I Callizo, a svájci OIDE¹² igazgatója, a család, a pluralizmus és a kultúra együttes szerepét hangsúlyozta. Előadásában megállapította, hogy az egyén egyszerre szociális és kulturális valóság. Véleménye szerint a család, mint szocializációs közeg, egyre meghatározóbb szerephez jut a gyermekek szocializálásánál, és e szerepre az oktatásnak építenie kell. A szülő az a forrás, amely a szocializációs, a kulturális és az anyanyelvi hagyományok és kompetenciák közvetítésére a legalkalmasabb a gyermek számára. A nemzetközi szerződések szerinti „teljes fejlődést” úgy

³ 7 October 2022, Human Rights Council (HRC) adopted resolution 51/10

⁴ Report 'Impact of the digitalization of education on the right to education' (A/HRC/50/32)

⁵ June 2021, HRC adopted resolution 47/5

⁶ September 2022 session, HRC adopted resolution 51/17 'Youth and human rights'

⁷ Special Rapporteur on the right to education to the General Assembly focus on the right to education of migrants (A/76/158) and refugees (A/73/262).

⁸ Right to education: impact of the coronavirus disease crisis on the right to education – concerns, challenges and opportunities. Report of the Special Rapporteur on the right to education, A/HRC/44/39

⁹ A/RES/75/155. Literacy for life: shaping future agendas.

¹⁰ A/RES/74/172. Education for Justice and the rule of law in the context of sustainable development.

¹¹ Világprogram elérhető: <https://tinyurl.com/yxdayuu4>, kapcsolódó határozat: A/HRC/RES/39/3 World Programme for Human Rights Education

¹² <https://www.oidel.org>

lehet elérni, ha a szociális és kulturális közegben is tud növekedni a gyermek és így a személyiségét szabadon tudja kialakítani.

3. Future Design of Sound of Education Law related to Education Policy and Governance

Pieter Huisman a holland Tilburgi Egyetem oktatási jogi professzora két kérdést vetett fel. Elsőként a kormányok szerepét az oktatási jogi szabályozás javításában, másodszor a jogalkalmazás feladatát a kérdésben. Meglátása szerint az iskolák már nem magukban állnak, hanem egy hálózat részei, összeköttetésben vannak többek között a gyermekvédelem intézményrendszerével, illetve, adott esetben, cégekkel is. Az oktatásban a *soft law* egyre nagyobb súllyal jelenik meg, az iskolákban is használnak protokollokat. A *hard law* és a *soft law* ellentétben állhat egymással, ez az ellentét pedig dilemmát vet fel. Egyfelől a *soft law* térnyerése az oktatási autonómia megvalósulásának hiteles példája, bizonyítja továbbá az oktatási jogi szabályozás szerves kapcsolatát a jogállammal. Másfelől a *hard law* térnyerése az előző két jogállamisági jelenség ellenében hat, és demokráciadefficithez is vezethet, ugyanakkor a *hard law* megkerülhetetlen már csak finanszírozási- és oktatáspolitikai okokból is.

Angelo Paletta a Bolognai Egyetem gazdálkodástudományi professzora érintette a New Public Managementnek az oktatási jogi szabályozásra gyakorolt hatását. Emellett szintén a *hard law* és a *soft law* konfliktusáról érkezett. A *soft law* növeli az oktatás autonómiáját az egyes iskolákban. Azonban felvetette a kérdést, hogy mi a hatása az autonómia kiszélesedésének az oktatási színvonal alakulására? A széleskörű autonómia színvonalbeli különbségeket eredményez, kérdéses, hogy hogyan befolyásolja a színvonalbeli különbség a diákok teljesítőképességét. Álláspontja szerint diákok teljesítőképessége csupán 30 százalékban függ az oktatás színvonalától, a többi 70 százalék a családi háttér függvénye. A széleskörű oktatási autonómia elősegítheti a méltányosságot, amely azonban nem azonos az inkluzív oktatással. A méltányosság egy olyan szellemiség, amely az iskola kisebb és nagyobb közösségeinek közösségi szintű teljesítménygyarapodását mozditja elő. A méltányosság szemléletének tehát tanulni képes közösségeket kell teremtenie az iskolán belül. A közösségteremtésben pedig a pedagógus személyisége megkerülhetetlen. Úgy véli, hogy egy jó, irányításra képes pedagógust a digitális eszközök nem helyettesíthetnek.

Ausrine Pasvenskiene a Vytautas Magnus Egyetem egyetemi docense a litván oktatáspolitikai bemutatása mellett a háborús tapasztalatokról is beszámolt. Amikor az iskolában elmagyarázzák a tanulónak, hogy légiriadó esetén hová kell menekülni, és az oktatás az ukrán menekült gyermekekre tekintettel orosz nyelven zajlik, akkor álláspontja szerint nem a digitális eszközök fontosságát kellene hangsúlyozni. Ettől függetlenül, a digitális eszközökre egy átlagos tárgyként kellene tekinteni, hiszen a digitális eszköz az embert nem helyettesítheti. Meglátása szerint – a *soft law* és *hard law* konfliktusát illetően – két szélsőség tapasztalható: vagy szabályozási túltengés van, vagy nincsenek szabályok.

Alexandre Moreira a Leuveni Egyetem doktorjelöltje (korábbi National Secretary of Human Rights in Brazil Brazília korábbi (nemzeti) emberi jogi minisztere) szerint a *hard law*-ra szükség van, de a *soft law*, a dinamikus fejlődése miatt, megkerülhetetlen.

Meglátása szerint a *soft law* ellehetetleníti az egységes nemzetközi jogi oktatási szabályozást, így a *hard law* felfrissítésében lát perspektívát. Ezt egyrészt, az anyanyelv-használat előtérbe helyezésével, másrészt, a számszerűsített sztenderdek jelentőségének csökkentésével szükséges elérni. Bár a számok objektívek, de sok emberi, lelki, szellemi és érzelmi tényezőt elrejtene. Harmadik érve szerint az egyes államokban van szükség a társadalmi viszonyoknak megfelelő nemzeti szintű jogi szabályozásra. Felhívta a figyelmet arra, hogy a jog önmagában kevés, ugyanakkor jog nélkül semmit sem tehetünk.

Christopher Cordeiro, a dél-afrikai „Learn Free” mozgalom alapítója a dél-afrikai oktatás helyzetét mutatta be. Végül pedig Paul Zoontiens, a tilburgi egyetem professzor emeritusa csatlakozott a *soft law* fontosságát hangsúlyozó kollégákhoz.

4. Protecting and Promoting Children's Education Rights

A szekció vitaindító előadását Aáry-Tamás Lajos, az oktatási jogok biztosa tartotta. Véleménye szerint az oktatás világában a tájékoztatás és a jogszabályok megalkotása a legfontosabb. A tájékoztatáshoz való jog az oktatási jogok alapját képezi. A köznevelésben a szülőknek nincs lehetőségük arra, hogy szabadon döntsenek arról, hogy beíratják-e gyermeküket az iskolába vagy sem. A szülők – gyermekeikkel együtt – az egészségügy után az ország második legnagyobb közszolgáltatásának felhasználói. Mint ilyenek, jogokkal rendelkeznek. A közszolgáltatást a pedagógusok nyújtják, ezért ők a kötelezettek ebben a viszonyban. Előadásában megvizsgálta a jogállamiság és az EU viszonyát az oktatási rendszerekhez. Hangsúlyozta az oktatásról szóló vita rendkívüli fontosságát és a megoldások folyamatos keresését. A hatóságok, a jogvédők, a professorok, kutatók és szakértők és nem utolsósorban az egyházak és civil szervezetek jelentős tapasztalatokkal rendelkeznek ezeken a területeken. Ha sikerül megtalálniuk a közös hangot, akkor az iskolák és a családok nem lesznek magukra hagyva. Végül kiemelte, hogy nagy adósság van a magyar társadalommal szemben: az elmúlt három évtizedben sok vitát hallottunk arról, hogy mit tanítsunk, és még több vitát arról, hogy hogyan tanítsunk. Választ azonban nem találtunk az oktatási rendszerünket érintő legfontosabb kérdésre: miért tanítunk, mi a célunk?

Jan Wolkowsky, a toruńi Nicolaus Copernicus Egyetem Teológiai Karának tudományos segédmunkatársa a lengyel oktatási törvény helyzetét mutatta be. Sajnálatos jelenségként beszélt a lengyel köztudatban tapasztalható markáns szekularizmus térnyeréséről. A magukat katolikusnak valló polgárok aránya néhány év alatt 97%-ról 87%-ra csökkent. A vallást az állampolgárok magánügyként fogják fel, anélkül, hogy pozitív társadalmi kép állna mögötte. A szekuláris gondolkodás mind a jogalkotásban, mind az alkotmánybíróági gyakorlatban nyilvánvaló. A szekularizáció aláássa a hagyományos keresztény értékeket, így az új generáció, az úgynevezett „hópehely-generáció” értékválsággal néz szembe, és nem kap erkölcsi útmutatást. Az előadó ezért tartja fontosnak a család szocializációs szerepét.

Végezetül a beszélgetés különös hangsúlyt fektetett azokra a problémákra, amelyekkel az ukrán oktatásnak kell szembenéznie a háború következtében. Meghívott előadók, szakemberek és ELA-barátok, Volodimir Kovtunets, a Nemzeti Neveléstudományi Akadémia Felsőoktatási Intézetének volt igazgatóhelyettese és Roman Nebozhuk

atya, a „Háború ukrán gyermekei” nevű jótékonyági alapítvány kuratóriumának elnöke ismertette az oktatás helyzetét Ukrajnában. A háború súlyosan érintette az oktatási rendszert. Ukrajnában sok iskola esett áldozatul a háborús pusztításnak. Mintegy ötmillió gyermek maradt ki a közoktatásból. A helyzet még bonyolultabb, hiszen az oktatási rendszert a háború nélkül is meg kellett volna reformálni, ami most még nehezebbé vált.

5. Összefoglalás

Összefoglalva a konferencia főbb megállapításai a következők voltak:

- (i) a nemzetközi oktatási jog (CRC) újrafogalmazásának szükségessége;
- (ii) a CRC és az ICESCR általános megjegyzéseinek (*soft law*) felülvizsgálatának szükségessége.
- (iii) *hard law* és *soft law* viszonyának újragondolása a hazai jogalkotásban,
- (iv) új, korszerűbb oktatási mutatók kidolgozásának szükségessége a hazai oktatási törvények minőségének értékelésére,
- (v) a kutatási tevékenységek megnyitása a jövő technológiája felé, mint például a neuro-tudományok és az oktatás kapcsolatának vizsgálata.

A felszólalók abban is egyetértettek, hogy az oktatáshoz és a tudományhoz való jog nyitottságát fenn kell tartani, különös tekintettel más kulturális nézetekre.

BALLA Boróka Luca – TÓTHNÉ LAKATOS Mária
PhD hallgató (PPKE JÁK) – PhD hallgató (PPKE JÁK)

A TEREMTÉS VÉDELME NEK SAJÁTOS PERSPEKTÍVÁJA: A KATONAI ERŐ ÉS A KÖRNYEZETI KÁROK ALKALMAZÁSA¹

Nemzetközi konferencia a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen

A teremtésvédelmet identitáskérdésként kezelő Pázmány Péter Katolikus Egyetem (PPKE), Szent II. János Pál Kutatóközpont Teremtésvédelmi Kutatóintézete (TVKI), valamint a Nemzeti Közszerológiai Egyetem (NKE), Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézete (EJKVTK) közös szervezésben „A teremtésvédelem sajátos szempontja: A katonai erő alkalmazása és a környezeti károk” címmel tartottak közös angol nyelvű nemzetközi konferenciát Budapesten (PPKE Dísztermében) 2022. november 22-én.

A tudományos-szakmai rendezvény kifejezett célja volt, hogy ráirányítsa a tudományos élet figyelmét – az emberi élet minden területét, így a katonai erő alkalmazását is átható – teremtésvédelem fontosságára. A vizsgált kérdések interdiszciplináris voltát tükrözve a vallástudomány, a hadtudomány, az ökológia, a gazdaságtudomány és a jogtudomány területével közös metszetű előadások hangzottak el.

A megjelenteket elsőként köszöntő Ft. Mons. Kuminetz Géza György a PPKE rektora kiemelte, hogy a katolikus teológia számára mindig is evidencia volt a teremtett világ védelme és nem csak az utóbbi évek újdonsága. A Teremtés könyvében ugyanis azt olvassuk, hogy az ember sajátos felelősséget kapott Istentől, amikor a Teremtő rábízta az édenkertet. Az Egyházban tehát, akár beszélnek a teremtett világ védelméről kifejezetten, akár nem, mindig is evidenciának számított, hogy az ember nem korlátlan ura a teremtett világnak. Kuminetz Géza rámutatott arra, hogy Ferenc pápa *Laudato Si'* kezdetű enciklikájában több alkalommal és több szempontból is megjelenik az, hogy

„a háború mindig súlyosan károsítja a környezetet és a lakosság kulturális gazdagságát, a kockázatok pedig óriásira nőnek, ha a nukleáris és a biológiai fegyverekre gondolunk. A kémiai, bakteriológiai és biológiai fegyvereket tiltó nemzetközi egyezmények ellenére a tény az, hogy a laboratóriumi kutatások tovább folytatódnak olyan támadófegyverek kifejlesztésére, amelyek képesek felborítani a természeti egyensúlyt.”

¹ A beszámoló a Pázmány Péter Katolikus Egyetem megbízásából a Teremtésvédelmi Kutatóintézet a „Fenntarthatóság, állóképesség – az éghajlatváltozás és az ahhoz való alkalmazkodás társadalmi kihívásai” projekt keretében jelent meg. A projekt támogatója a Technológiai és Ipari Minisztérium.

A PPKE rektora hangsúlyozta, hogy Ferenc pápa *Fratelli tutti* kezdetű enciklikájában az egyházfő a közös felelősséget arra vezette vissza, hogy mindnyájan testvérek vagyunk. „Ha mindannyian testvérek vagyunk, akkor a föld a közös otthonunk. Közös erőfeszítéseinknek a mai konferencia egy szép megnyilvánulása.”

A megjelenteket szintén köszöntötte Deli Gergely, a NKE rektora, aki felidézte II. János Pál pápa 1990. január 1-jén, a béke világnapján mondott, mérföldkőnek számító beszédét, melyben a pápa hangsúlyozta, hogy a háború bármely formája globális szinten felbecsülhetetlen ökológiai károkat okozna. De még a helyi vagy regionális háborúk, legyenek bármilyen korlátozottak is, nemcsak az emberi életet és a társadalmi struktúrákat pusztítják el, hanem a természetet is károsítják. A háborút túlélők kénytelenek nagyon nehéz környezeti körülmények között új életet kezdeni, ami további rendkívüli társadalmi nyugtalanságot eredményez és hasonlóan negatív következményekkel jár a környezetre nézve. Deli Gergely idézte Ferenc pápát is, aki kijelentette, hogy csak a béke lehet szent, a háború soha, illetve rámutatott, hogy a háborúknak olyan drámaian negatív ökológiai következményeik vannak, amelyek nem igazolhatók sem az igazságos háború elméletének klasszikus, sem a modern értelmezései alapján.

Zsiga Tamás László a honvédelmi minisztérium helyettes államtitkára köszöntő beszédében méltatta a magyar tudományos életet, amelynek kutatói érdemben hozzá tudnak járulni ahhoz, hogy a világ egy jobb, biztonságosabb hely legyen. A technológia fejlődésével a ma emberének sokkal nagyobb hatalma van mind önmaga, mind a teljes bolygó felett, mint korábban bárkinek. Módjában állna elpusztítani, de jó és gondos gazdájának lenni ugyanúgy. A 2022 februárjában kitört szomszédos háború vonatkozásában az emberi felelősségre hívta fel a figyelmet azzal a bibliai idézettel, amely szerint az Úristen vette az embert és az édenkert művelőjévé, őrzőjévé tette. A technológia fejlődésével számos új jogi és etikai kérdés merül fel, amelyek megvitatása és megnyugtató szabályozása fontos feladat. „Párbeszédre, javaslatokra, együtt gondolkodásra és felelős döntéshozókra van szükségünk ahhoz, hogy az utánunk jövő nemzedékek is átélhessék és megélhessék a teremtett világ minden szépségét. Ha minden gondolatunk a békét, és nem a pusztítást szolgálja, akkor jó úton járunk.” A konferencia jelentőségét hangsúlyozva kiemelte, hogy a teremtsésvédelem áthatja az emberi élet minden területét, így a katonai erő alkalmazását is, melyet ezalkalommal az egyház és a tudomány szemszögéből egyszerre láttat.

Nyitóbeszédében Michael Wallace Banach, címzetes érsek, apostoli nuncius kiemelte, hogy a *Laudato Si'* című pápai enciklika szerint az ember akkor jár el erkölcsösen, ha nem ellensége, hanem gondos gazdája a teremtett világnak. A technikai fejlődés pedig nem szolgálhatja kizárólag a profitot az erkölcs figyelmen kívül hagyásával. Az apostoli nuncius rámutatott, hogy a Szentszék diplomáciai tevékenysége arra hivatott, hogy elősegítse a különböző nemzetek együttélését, előmozdítsa a népek közötti testvériséget. Számára ugyanis a testvériség fogalma egyenlő a hatékony együttműködéssel, amely a közjót és az egyének javát szolgálja. A Szentszék támogatja a békét, amely az alapvető emberi jogok védelmére vonatkozó nemzetközi normák tiszteletben tartását jelenti. Michael Wallace Banach elmondta azt is, hogy a környezeti károkkal való foglalkozás is a szentszéki diplomáciai tevékenység egyik kiemelt területe.

A NATO klíma- és energiabiztonsági vezetője, Michael Rühle a háború okozta károk vonatkozásában az emberiség felelősségére és a jövő generáció jogaira hívta fel a figyelmet.

Michael Rühle a NATO szervezeti példáját emelte ki, amely a környezeti kihívásokra konkrét, határozott cselekvéssel reagál. Elmondta, hogy a NATO fejlesztéseket végzett az üvegházhatás hatékonyabb mérése érdekében. Az eredményeket felajánlották a tagországoknak, hogy ezzel is támogassák az ez irányú nemzeti erőfeszítéseket. Megjegyezte, hogy jelenleg az orosz–ukrán háború mellett a klímaváltozás jelenti a legégetőbb kérdést.

Padányi József vezérőrnagy, egyetemi tanár, az NKE HHK Katonai Műszaki Doktori Iskolájának vezetője előadásában rámutatott, hogy érdemes feltenni azt a kérdést, milyen elvek megvalósulása mentén szabad civil-katonai együttműködésről beszélnünk, és akkor közelebb jutunk ahhoz is, hogy miért a békétámogató műveletek az igazi környezete ennek a feladatnak. Álláspontja szerint az együttműködési készség, a civil környezet megértése, a közös célok megtalálása, a kulturális tolerancia, átláthatóság, hitelesség, pártatlanság és jó kommunikáció elveinek érvényesülése elengedhetetlen. Amikor ezek bármelyike hiányzik, nehéz hatékony civil-katonai katonai együttműködésről beszélni. Megvilágította a konferencia résztvevői számára, hogy a civil-katonai együttműködés erőfeszítéseit három területre koncentrálja. Az első a katonai erő érdekében végzett munka. A második a civil környezet támogatása a katonai erő sajátos eszközeivel, de csak az első pont elsődlegessége után. A harmadik a két terület közötti kapcsolat folyamatos fenntartása, a katonai erő kötelékében létrehozott szervezettel. A civil-katonai együttműködés olyan támogatási elem a katonai erő szervezetében, amely sajátos eszközeivel, módszereivel, különleges felkészültségű szakembereivel segíti a parancsnok elgondolásának megvalósítását. Elsősorban, de nem kizárólagosan azokban a műveletekben hatékony, ahol az erőszakos cselekmények már nem jellemzőek és a biztonságos környezet megteremtése és fenntartása nem illúzió.

Florin Adrian Obreja nyugalmazott ezredes előadásában rávilágított, hogy a háborús konfliktusokban a katonai erők tevékenységének környezetre gyakorolt következményei a legsúlyosabbak. A környezetvédelmi szakemberek között nagy a vita, hogy hogyan kellene megőrizni környezetünket a katonai erő alkalmazása során fellépő káros hatásoktól. A környezetkárosítás ugyanis társadalmi és gazdasági instabilitást okozhat. A környezetünk védelme a katonai műveletek során biztonsági stabilitást eredményezhet. Az ezredes ismertette, hogy a NATO egységes környezetvédelmi irányelveit a Környezetvédelmi Munkacsoport (*Environmental Protection Working Group*) több mint négyéves munkával alakította ki. A parancsnokoknak minden szinten ismerniük kell egyrészt a katonai műveletnek a környezet egyes elemeire gyakorolt jelentős hatásait, beleértve a potenciális hatásokat is. Másrészt figyelembe kell venniük, hogy az adott környezet milyen mértékben befolyásolja a tervezett katonai műveletet, valamint a műveleti cél elérésének lehetséges módjait. A jelentős környezeti hatások ismeretére már a hadműveleti tervezés kezdeti szakaszában, jóval az elhatározás meghozatala előtt, az alternatívák kidolgozásának korai időszakában szükség van.

Hidvéghiné Pulay Brigitta, a PPKE TVKI tudományos munkatársa előadásában lezögezte, hogy gazdaságunk, életünk és jólétünk a legértékesebb adottságunktól, a környezetunktől függ. Észre kell azonban vennünk, hogy a kereslet-kínálat egyensúlya

felborult, a szükségleteink messze meghaladják a természet kapacitását, hogy ellásson minket azokkal az árukkal és szolgáltatásokkal, amelyekre mindannyian támaszkodunk. A természettel ilyen módon fenntarthatatlan kapcsolatunk veszélyezteti a jelenlegi és a jövő nemzedékek jólétét. A PPKE kutatója szerint a probléma középpontjában az intézményi kudarc áll, a megoldás annak megértésével és elfogadásával kezdődik, hogy a gazdaságunk a természetbe ágyazottan működik, nem pedig azon kívül.

Ft. Piotr Mazurkiewicz, atya a varsói Stefan Wyszyński Bíboros Egyetem professzora, az Európai Unió Püspöki Konferenciái Bizottságának korábbi főtitkára a biztonsági kihívások egyházi értelmezéséről beszélt, különös hangsúlyt fektetve az orosz–ukrán háború által a környezetben okozott károk körüli félreértések tisztázására. Felidézte a 2000. évi Béke Világnapi üzenet egyik lényegi mondanivalóját, miszerint a civil lakosságot ért támadások esetén legális, sőt kötelező a nemzetközi jog előírásait messzemenőleg betartva az agresszor lefegyverzése. Felidézte Oroszország által az elmúlt 30 évben történt hadviseléseket, és az európai térség kőolaj- és gázfüggése okán Oroszország számára megjelenő geopolitikai előnyöket. Az európai klímapolitika valószínű hatásai vonatkozásában rámutatott azokra az elemekre, amik a kritikus politikai helyzetet tovább feszítik. Végül szemléltette azokat a környezet állapotában megjelenő közvetlen és drámai hatásokat, amelyeket az orosz–ukrán háború idézett elő.

Birher Nándor, a PPKE BTK dékánja „A túlélés háborújától az apokalipszisig: a normák feloldása a narratívákban” címmel tartott előadást, amelynek kiinduló pontja volt, hogy a történelem vége koncepció meghaladtá vált, tudatos ideológiával átitatott diskurzusnak szánták, a harmadik világháború már nem az életért folyik. Nem atomfegyverek vannak politikai helyzetben, hanem politikai akciók vannak atomhelyzetben. Az ember megalkotta saját emberi mindenhatóságát a pusztítás értelmében. A túlélés háborúja, amely az ember ragadozó természetéből indult ki, melyben az egyes nemzetek és érdekcsoportok életteret akarnak szerezni, mára már nem értelmezhető, hiszen a háború nem szolgálhatja a közösség túlélését. Beszéde második részében egy új módszertanra hívta fel a figyelmet, a háború irracionalitásának radikális igazolására, melynek során Kant gondolatait idézte: „A békeszerződés véget vet ugyan a jelenlegi háborúnak [...] de nem vet véget a békeszerződés a háborús állapotnak”. Összegzésében kiemelte, hogy az emberiség számára nincs olyan jogi keret, amely a háborút meg tudná akadályozni, a közösség belátása elvezethet oda, hogy az emberi élet a legfőbb jó.

Harald Pöcher nyugalmazott vezérőrnagy, professor emeritus „Környezetvédelmi szempontok az osztrák haderő alkalmazásában” címmel tartott szemléletes előadást. Kiindulásként hangsúlyozta Ausztria szerencsés helyzetét, hogy NATO tagállamokkal övezett. Az osztrák haderő felépítése jellegét, létszámát és nagyságrendi költségeit ismertető bevezető után, bemutatta a haderő országon területi jelenlétét, parancsnokságait, gyakorló tereit. Ezt követően a külföldi jelenlét állomásait ismertette, mint Bosznia, Koszovó, Mozambik, Moldova, Libanon, Mali stb. Ausztria történelmi katonai vonatkozásait az 1955-ös szabaddá válástól indította, amely kapcsán jelentős környezeti kárt örökölt a megszálló haderőtől. A fenntarthatósági tevékenység bemutatása mellett a Natura2000 területek ausztriai védelméről beszélt, kiemelve a regionális katonai egységek cselekvési autonómiáját. A fenntarthatósági jelentések haderőről szóló

elemeit mutatta be, majd előadását egy katonai gyakorlótér természetes környezetre gyakorolt hatásait bemutató rövidfilmmel zárta.

Major Gábor a NKE HHK alezredese „Etikusan a harctéren egy drón szenzorain keresztül” címmel tartott előadást, amelyben bemutatta a hadiiparban használt drónok technikai paramétereit, megjelenése és alkalmazása technikai újdonságait. Kiindulásként rámutatott arra, hogy a gépekkel végrehajtott repülés története alig 120 éves. A pilóta nélküli légijárművel végrehajtott első bombázásként a velencei bombázást jelölte meg. Távirányított légi eszközök használata esetén a lehetőség-rétegeket mutatta be, miszerint folyamatos finomított munka eredménye, hogy a légi robotok hasznos támaszai legyenek az embereknek. A bemutatott drónevolúció lépcsőfokait ismertette, aminek végén eljutott az „intelligens porszem” kategóriáig.

Bérces Sándor a Duna-Ipoly Nemzeti Park biodiverzitás kutatója „A katonai erő alkalmazásának hatása a területi biodiverzitásra” címmel tartott előadást. A biodiverzitás fogalmi tisztázását követően rámutatott arra, hogy a biológiai sokféleség – mint az élet könyve – teszi lehetővé azt, hogy az élet a legextrémebb körülmények között is jelen lehessen. Az ökoszisztéma szolgáltatásokat a természet adományaiként aposztrofálta. Majd bemutatta néhány példán a légi és szárazföldi háborús cselekmények hatását a biodiverzitásra. A nemzetközi elvárásrendszer hiányára hívta fel a figyelmet, amely az emberi cselekvéseket irányíthatná. Végül hangsúlyozta a jövő nemzedékek, a gyermekek természet tiszteletére való nevelésének fontosságát.

Tahyné Kovács Ágnes PPKE JÁK docense, a TVKI tudományos főmunkatársa „Az ENSZ alapelvei a környezet védelméről katonai konfliktus esetén” címmel tartott előadást. A katonai jelenléthez köthető környezeti károk témájának egyik aktualitását bemutató előadásában ismertette azt a mintegy tíz éves munkafolyamatot, melynek során elindult egy nemzetközi jogalkotási folyamat és amely a 2022. év végén lezárásához közeledett. Ennek során az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (ILC) a fegyverek környezetre gyakorolt hatása vonatkozásában kidolgozta azt az elvrendszert, amely a környezetre ható katonai jelenlét három szakaszában – konfliktus előtt, alatt és után – követendő lehet, és amelynek elnevezése: PERAC (*Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts*). A 2022. év jelentőségét az adja, hogy november elején zárta le az ENSZ Közgyűlése azt a hosszú vitát, aminek eredménye ez a 27 alapelv, egy olyan konszenzusos közös metszet, amelyet a tagállamok megvitattak és közösen alakítottak ki: az emberi jogok, a nemzetközi humanitárius jog, a nemzetközi környezetjog és az egyes államok saját joga és gyakorlata elemeiből. A PERAC-elvek arra törekszenek, hogy a jogi dokumentumokban szétszórta már meglévő számos előírást és kötelezettségvállalást – a Genfi Egyezmény kiegészítő jegyzőkönyveitől a katonai kézikönyvekben meghatározott előírásokig – összefogjanak, és egy új, összefüggő nemzetközi jogi keretbe foglalják. Az előadás néhány alapelvet kiemelve azok elvi jelentőségére mutatott rá. Az elvek érvényre juttatását az ENSZ a tagállamoktól várja, melyek gazdasági áldozatoknak is kell hozzanak a környezet védelme érdekében.

Czine Ágnes, alkotmánybíró, egyetemi tanár a katonai erő alkalmazásával okozott környezeti károk büntetőjogi vonatkozásairól tartott előadást. A jogszabályi hierarchiát követve, szűkítő megközelítésben ismertette azokat a 20. századi nemzetközi jogi egyezményeket, amelyek a konferencia által vizsgált és bemutatott területen eredményeket értek el. Rámutatott ezek sikereire és hiányosságaira, miközben röviden utalt

a Szentatya által 2015-ben kiadott *Laudato Si'* kezdetű enciklikának a teremtsésvédelemre, mint a környezet védelmére vonatkozó tanításaira. Részletesen bemutatta az Alaptörvény környezetvédelmet megalapozó rendelkezéseit, valamint azokat a magyar jogszabályokat, amelyek a tárgykörben alkalmazandók. Előadásának minden pontja azokra a jogi meghatározásokra, tényállásokra koncentrált, amelyek a háború, katonai erő alkalmazásával összefüggésben a környezet állapotára vonatkoznak. Bemutatását statisztikai adatokkal tette szemléletesebbé.

Speidl Bianka a PPKE BTK vezető kutatója „A teremtés és az igazságos háború védelme az iszlám jogban” címmel tartott előadást, amelyben bemutatta azokat a jogforrásokat, amelyek a környezeti bíráskodás tárgyában relevánsak. Eközben ismertette Shaykin Haidar Hobbolagh birminghami professzor munkásságát, melyen keresztül közelebb vitte a hallgatóságot az iszlám jog előírásai és alkalmazásának megértéséhez. Arra a kérdésre keresve a választ, hogy az iszlám tekintettel van-e háború idején a környezetre, különböző hagyományos szövegekre támaszkodott. A vonatkozó alapelvekre mutatott rá, mint annak tilalma, hogy az ember önmagának vagy másnak kárt okozzon. A Koránból levezetett másik alapelv az ellenséggel szembeni felkészültségre vonatkozik. Összességében a legfontosabb kötelezettségnek a prioritások felállítását tekintette. A tömegpusztító fegyverek muszlimok általi elutasításáról beszélt és rámutatott az iszlám jogban az építkezés és művelés kötelezettségére is, amely a teremtett világ elleni fellépés tilalmát is jelenti, ugyanakkor annak érvényesülése háború idején nem garantált. A háború idején a civil életék védelme elvének ismertetésével zárta előadását, majd összességében megállapította, hogy a környezet védelme az iszlám jog számára is prioritás.

Balogh András a Magyar Honvédség ezredese „A NATO STANAG és a magyar környezetvédelmi jogi kérdések harmonizációja” címmel tartott előadást, amelyben elsőként kiemelte a hadművelet és a háború fogalmi elhatárolását. Rámutatott, hogy minden hadműveletnek van környezeti tervezése. A NATO STANAG előírása a környezeti hatásvizsgálat elemei között ismertette a környezeti tevékenységek, a katonai tevékenységek és a környezeti hatások azonosítására vonatkozó előírásokat. Prioritásként kezelte a hadművelési célok és a környezeti érdekek egyensúlyát. Ráirányította a figyelmet a zajhatás súlyosságára a lakosság tekintetében. A jogszabályi előírásoknak való megfelelés feltételeként azonosította a megfelelő oktatás, szervezeti szint és szabályozás és a tárgyi feltételek biztosítását. Végül a környezet állapotára ható katonai jelenlét vonatkozásában személyes tapasztalatait osztotta meg a konferencia résztvevőivel.

Boda Mihály az NKE Hadtudományi és Tisztképző Karának docense a keresztény elemek Jeff McMahan revizionista igazságos háborús elméletében témájában tartott előadást. Bemutatta a *just war* – erkölcsileg igazolható háború – fogalmának történeti kialakulását a 13. századtól kezdődően. Ennek során a közösségi lét és a jog fejlődésére mutatott rá. A középkori idők bemutatása során Aquinói Szent Tamás tanításának bemutatására támaszkodott, a 17–20. század közötti időszak vonatkozásában Michael Walzer munkásságát mutatta be, végül a 21. századból Jeff McMahan elméletéhez vitte közelebb a hallgatóságot.

Taksás Balázs a NKE Hadtudományi és Tisztképző Karának docense a hadiipar 21. századi kialakulásáról tartott előadást, amelynek kiindulópontja volt az ökológiai-, gazdasági- és technológiai kihívás pillanatnyi együttállása. A hadiipar nem független

sziget a társadalomban, hanem a gazdaság egyéb szereplőivel folyamatos és kölcsönös kapcsolatban van. Külön rámutatott a hadiipar globalizációval való összefüggéseire. Ismertette a hadiipar és a technikai haladás kapcsolatát, azokat a mennyiségi és minőségi változásokat, amelyek a vizsgált és bemutatott században jellemzőek voltak.

Ujházi Lóránd a NKE és a PPKE professzora és a két kutatóintézet vezetője „A katolikus egyház tanítása a katonai erők által okozott károkról” címmel tartott előadást. Kiindulásként leszögezte, hogy a Katolikus Egyház tanításai sorában Ferenc pápa *Laudato Si'* kezdetű enciklikája a teremtett világ védelmének *Magna Cartája*. Ferenc pápa művében a környezeti és a biztonsági kérdésekre egyaránt reagált. Ennek bemutatása során hangsúlyozta, hogy a Katolikus Egyház társadalmi és szociális tanítása nélkül a biztonsági kérdések nem értelemezhetők, a *just war* fogalmánál szélesebben kell vizsgálnunk ezt a kérdést. A morális felelősség prioritását kiemelve utalt Szent II. János Pál pápa *Evangelium Vitae* kezdetű enciklikájára. Egyértelművé tette, hogy a természet iránti felelősségünk – tekintettel a különösen gyorsan fejlődő technikákra, technológiákra – még magasabb fokú. A biztonsági kihívásoknak nagyon hasonló következményei vannak. Joachim Gnilka *Bibel und Koran* című művét idézve rámutatott, hogy a teremtett világ nem a jó és a rossz harcának kozmikus harcából született. A keresztények hite szerint a teremtett világ Isten kreatív szeretetének megvalósulása. Ennek megfelelően kezdetben Isten, ember és természet harmóniában élt. 2009-ben a *World Day of Peace* című művében XVI. Benedek rámutatott, hogy a Teremtő, az ember és a természet hármasságának harmóniája Ádámnál és Évánál bomlott meg. Ferenc pápa *Laudato Si'* című enciklikájára utalva felidézte a Teremtés könyvét. Ezután a *just war* teóriáról beszélve bemutatta számos keresztény gondolkodó vonatkozó elméletét. Majd rámutatott annak jelentőségére, hogy modern társadalmunkban Ferenc pápa volt az első olyan keresztény gondolkodó, aki levonta azt a következtetést, hogy egyedül a béke lehet igazságos. Habár maga a Szentaty is használ az argumentációjában *just war* elemeket, mint az önvédelem, mások védelme, felhívta előadásában a figyelmet arra, hogy elérkezett az idő, hogy a *just war* teória adoptálása helyett véget vessünk annak az 1500 éves keresztény elképzelésnek, hogy egy háború lehet igazságos.

A konferencia az ország első és egyetlen teremtésvédelemmel is foglalkozó tudományos felsőoktatási műhelye, a PPKE TVKI szervezésében, a Technológiai és Ipari Minisztérium támogatásával valósult meg.

A nemzetközi tudományos konferencia két kutatóintézet (PPKE TVKI – NKE EJKVTK) munkáinak összekapcsolásával lehetőséget adott arra, hogy a teremtésvédelem iránt érdeklődők bepillantást nyerjenek különböző tudományágak eredményeibe, amelyek a környezet, a teremtett világ és benne az ember helyzetére vonatkoztak.

A konferencia előadói által a témában írt tanulmányok várhatóan 2023 év végén jelennek meg konferenciakötet formájában.

TAHYNÉ KOVÁCS Ágnes
docens (PPKE JÁK)